

Χαρτογραφώντας το σημασιολογικό πεδίο της ασθένειας στα Ελληνικά

Διονύσης Γούτσος

Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

ABSTRACT

Languages crucially differ with regard to the distinctions they make in the semantic field of disease, including the referring expressions used for the dysfunctions of the mind and body; cultures also differ in how they construe the relationship between diseases and affected individuals (Fleischman 1999). The paper examines some of the most common words of the semantic field of disease in Greek, including *αρρώστια* [aróstɕa], *ασθένεια* [asθένia], *διαταραχή* [djataraçi], *νόσος* [nósos], *σύνδρομο* [sínδρομο] and related vocabulary in the Corpus of Greek Texts, a collection of a broad variety of spoken and written texts of about 30 million words. Their relative frequency and distribution in text types is discussed, along with their implications for the construal of the physical or mental dysfunctions referred to. It is found that disease is mainly construed as a participant rather than a process in the Greek data studied, while related vocabulary is organized in a tri-partite distinction corresponding to the English terms *disease*, *illness* and *sickness*, that capture different aspects of the same phenomenon.

ΛΕΞΕΙΣ-ΚΛΕΙΔΙΑ: ασθένεια, ιατροανθρωπιστικές επιστήμες, σώματα κειμένων

1. Γλώσσα και ιατροανθρωπιστικές επιστήμες*

Αν θα έπρεπε να διακριθεί μία μόνο κυρίαρχη τάση στη σύγχρονη γλωσσολογία, σίγουρα θα ήταν το άνοιγμα της γλωσσικής επιστήμης σε επιστημονικά πεδία που παραδοσιακά θεωρούνται λίγο ως πολύ απομακρυσμένα από τα ενδιαφέροντα μιας κατεξοχήν ανθρωπιστικής επιστήμης. Σύμφωνα με τους Levinson και Evans (2010), η γλωσσολογία βρίσκεται στην αιχμή τεράστιων αλλαγών στον τρόπο με τον οποίο αντιμετωπίζει τα γλωσσικά δεδομένα, στις μεθόδους που ακολουθεί και τις θεωρίες που υιοθετεί και οι αλλαγές αυτές καθιστούν δυνατή την ενεργό συνεργασία της γλωσσολογίας με άλλους κλάδους της επιστήμης όπως λ.χ. οι νευροεπιστήμες και η γενετική.

Ένα πιο μετριοπαθές άνοιγμα αυτού του είδους έχει ήδη πραγματοποιηθεί στο διεπιστημονικό πεδίο που είναι γνωστό στα αγγλικά ως *medical humanities* και που θα μπορούσε να αποδοθεί στα ελληνικά με τον όρο *ιατροανθρωπιστικές επιστήμες*.¹ Το πεδίο αυτό έχει καθιερωθεί τα τελευταία χρόνια στον αγγλοσαξονικό χώρο και συμπεριλαμβάνει τις εφαρμογές των ανθρωπιστικών και κοινωνικών επιστημών, αλλά και των δημιουργικών τεχνών (λογοτεχνία, εικαστικές τέχνες, θέατρο, κινηματογράφος) στην ιατρική πρακτική και παιδαγωγική. Τα δύο έγκυρα επιστημονικά περιοδικά του χώρου, το *Medical Humanities*, που εκδίδεται στη Μεγ. Βρετανία, και το *Journal of Medical Humanities*, που εκδίδεται στις Η.Π.Α., φιλοξενούν στις σελίδες τους άρθρα για την ιστορία της ιατρικής και της φαρμακολογίας, την έννοια της ασθένειας σε διαφορετικά πολιτισμικά και κοινωνικά περιεχόμενα, τις αντιλήψεις για τη φύση της ασθένειας και της υγείας, το ρόλο του ιατρού, τις σχέσεις με τους ασθενείς, το ρόλο της αφήγησης και της μεταφοράς στα σχετικά πεδία κ.λπ.

Ειδικότερα, η συμβολή της γλωσσολογίας στις ιατροανθρωπιστικές επιστήμες εγκαινιάζεται με έναν ιδιαίτερα εμβληματικό τρόπο με το άρθρο της Suzanne Fleischman (1999), στο οποίο η διακεκριμένη γλωσσολόγος και φιλόλογος των ρωμανικών γλωσσών, με σημαντικό έργο στην αφηγηματολογία και την ανάλυση λόγου, που έμελλε να πεθάνει το

* Αφορμή για το άρθρο αυτό αποτέλεσε η προφορική ανακοίνωσή μου στην ημερίδα με τίτλο «Ιατρική και Ανθρωπιστικές Επιστήμες (Medical Humanities)», που διοργανώθηκε από το Ίδρυμα Ωνάση και το Πανεπιστήμιο Αθηνών στο πλαίσιο των «Διαλόγων των Αθηνών» στις 26 Φεβρουαρίου 2014 στη Στέγη Γραμμάτων και Τεχνών. Οι ανακοινώσεις της ημερίδας είναι διαθέσιμες στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.sgt.gr/players/athensdialogues/20140226/gr/>. Οφείλω ευχαριστίες στην κ. Νίκη Τσιρώνη για την τιμητική πρόσκληση και στον καθηγητή και δάσκαλό μου Γεώργιο Μπαμπινιώτη, συντονιστή της ημερίδας, για το συνεχές ενδιαφέρον του για τη δουλειά μου.

¹ Οφείλω την ιδέα για τον όρο στη Νένη Πανουργιά, που συμμετείχε στην ημερίδα των «Διαλόγων των Αθηνών» και χρησιμοποίησε τον όρο *ιατροανθρωπισμός* στη δική της εισήγηση.

2000 σε ηλικία 51 ετών από λευχαιμία, εξετάζει τη γλώσσα της ασθένειας από την οπτική γωνία του γλωσσολόγου και του ασθενή. Όπως διαπιστώνει η Fleischman, «οι πολιτισμοί διαφέρουν στο πώς συλλαμβάνουν εννοιολογικά τη σχέση μεταξύ ασθενειών και πασχόντων [...] και αυτές οι διαφορετικές σχέσεις εξαρτώνται από τη γλώσσα» (1999: 8, δική μου μετάφραση). Η διαπίστωση αυτή αποτελεί την αφετηρία κάθε γλωσσολογικής έρευνας στο σχετικό πεδίο και προδιαγράφει έναν κεντρικό ρόλο για τη γλωσσολογία στις ιατροανθρωπιστικές επιστήμες. Σύμφωνα με τη Fleischman, «αυτό που κατανοούμε λιγότερο καλά και που σίγουρα δεν έχουμε μελετήσει αρκετά είναι ο βαθμός στον οποίο η κοινωνική κατασκευή της ασθένειας διαμεσολαβείται από τη γλώσσα» (1999: 11). Επομένως, είναι αδύνατον να μελετήσουμε τις κεντρικές έννοιες των ιατροανθρωπιστικών επιστημών χωρίς να έχουμε προηγουμένως μια σαφή εικόνα των γλωσσικών όρων με τους οποίους γίνονται αντιληπτές στους επιμέρους πολιτισμούς ή στα συγκεκριμένα κοινωνικά πλαίσια.

Ο ρόλος της γλώσσας στην ιατρική έχει ήδη αναδειχθεί με ένα πλήθος μελετών, που έχουν, ωστόσο, επικεντρωθεί σε συγκεκριμένα θέματα. Οι περισσότεροι ερευνητές έχουν ασχοληθεί με την επικοινωνία γιατρών-ασθενών, ιδίως κατά τις επισκέψεις στο γιατρό. Ήδη από τη δεκαετία του 1970, στο πλαίσιο της ανάλυσης λόγου με εργασίες όπως των Coulthard και Ashby (1976) και Cicourel (1981), έχει επισημανθεί η ασυμμετρία στην αλληλεπίδραση των μετεχόντων και η περιθωριοποίηση της οπτικής των ασθενών με αντίστοιχη έμφαση στην τεχνική προσέγγιση της ασθένειας (βλ. Mischler 1984, Fischer 1991, Todd & Fischer 1993, Sarangi & Roberts 1999). Άλλα θέματα που έχουν μελετηθεί είναι η γλώσσα των κειμενικών ειδών του ιατρικού λόγου, η χρήση του μεταφορικού λόγου και ο ρόλος της αφήγησης στην έκφραση πτυχών της ασθένειας (βλ. ενδεικτικά Wodak 1996, Fleischman 2001, Gwyn 2002). Ιδιαίτερα σημαντική είναι η αυξανόμενη χρήση των σωμάτων κειμένων στη μελέτη της ιατρικής γλώσσας, που δίνει έμφαση στην ανάλυση ενός μεγάλου εύρους αυθεντικών γλωσσικών δεδομένων με προεκτάσεις τόσο στη θεωρία όσο και στην πρακτική των επιστημών υγείας (Skelton et al. 2002, Adolphs et al. 2004, Charteris-Black & Seale 2010, Hunt & Carter 2012).

Αν και τα θέματα που έχουν προβληθεί από την αλληλεπίδραση γλωσσολογίας και ιατρικής έχουν τεράστιες προεκτάσεις στο χώρο των ιατροανθρωπιστικών επιστημών, η Fleischman (2001: 489) υπογραμμίζει την έλλειψη βασικών μελετών για τους λεξικογραμματικούς μηχανισμούς που διαθέτουν οι διάφορες γλώσσες για να εκφράσουν κεντρικές έννοιες που σχετίζονται με την υγεία και την ασθένεια. Έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον ότι μία από τις λίγες απόπειρες αξιοποίησης των αναλυτικών εργαλείων της γλωσσολογίας στη μελέτη ιατροανθρωπιστικών θεμάτων στα Ελληνικά επικεντρώνεται ακριβώς στη γλωσσική έκφραση της βασικής έννοιας του πόνου (Lascaratou 2003, 2007). Η Lascaratou αξιοποιεί το αναλυτικό πλαίσιο της Συστημικής Λειτουργικής Γραμματικής του Halliday, αλλά και τις μεθόδους της γλωσσολογίας σωμάτων κειμένων για να εξαγάγει χρήσιμα συμπεράσματα για τους βασικούς λεξικογραμματικούς μηχανισμούς για την έκφραση του πόνου στα Ελληνικά.

Το άρθρο αυτό αποτελεί μια προκαταρκτική μελέτη του σημασιολογικού πεδίου της ασθένειας στα Ελληνικά, που στοχεύει στη διερεύνηση του πώς εκφράζεται γλωσσικά και συλλαμβάνεται εννοιολογικά η σχετική έννοια μέσω της ανάλυσης σωμάτων κειμένων. Στην επόμενη ενότητα περιγράφονται οι όροι που θα αποτελέσουν το αντικείμενο της ανάλυσης, ενώ στη συνέχεια παρουσιάζεται η μεθοδολογία και τα δεδομένα της έρευνας και αναλύονται τα ευρήματα που σχετίζονται με τη συχνότητα των όρων, καθώς και το λεξιλογικό και σημασιολογικό τους προφίλ. Στην τελευταία ενότητα εξάγονται τα συμπεράσματα για τη σύλληψη της ασθένειας στα Ελληνικά και οι προεκτάσεις της έρευνας.

2. Λέξεις για την ασθένεια στα Ελληνικά

Στην παρούσα μελέτη ερευνώνται οι υπερώνυμοι όροι του σημασιολογικού πεδίου της ασθένειας. Συγκεκριμένα, επιλέχθηκαν προς εξέταση, με βάση τα σχετικά ερμηνευτικά και εννοιολογικά λεξικά της Ελληνικής (Βοσταντζόγλου 1998, Ίδρυμα Τριανταφυλλίδη 1998, Μπαμπινιώτης 2002), τα ουσιαστικά *αρρώστια*, *ασθένεια*, *διαταραχή*, *νόσημα*, *νόσος*, *πάθηση* και *σύνδρομο*, τα ομόρριζα ρήματα *αρρωσταίνω*, *ασθενώ*, *νοσώ*, *πάσχω* και το συγγενές *υποφέρω*. Εντελώς διαγραμματικά, θα πρέπει να αναφερθεί εδώ ότι το σημασιολογικό πεδίο της ασθένειας στα Ελληνικά περιλαμβάνει επίσης γενικούς όρους όπως *ανωμαλία*, *δυσπλασία*, *σκλήρυνση*, ειδικούς όρους για συγκεκριμένες ασθένειες όπως *αναιμία*, *αλλεργία* κ.λπ., αλλά και πλήθος ονομάτων που σχηματίζονται με τα επιθήματα *-πάθεια*, *-ίτιδα*, *-ωση* κ.ά.

Μια χρήσιμη αφετηρία για την εξερεύνηση του σημασιολογικού πεδίου της ασθένειας στα Ελληνικά μπορεί να αποτελέσει η διαπίστωση στο σχόλιο του λήμματος «αρρώστια» στο *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας* ότι «για τη δήλωση των διαφόρων παθολογικών καταστάσεων του ανθρώπινου οργανισμού χρησιμοποιούνται διάφορες λέξεις». Όπως επισημαίνεται με μια δόση μετριασμού, «τα όρια δεν είναι πάντα τόσο σαφή και απόλυτα, συχνά δε υπάρχει εννοιολογική επικάλυψη», αν και σημειώνεται ότι «ορισμένες λέξεις δηλώνουν συχνότερα ορισμένου τύπου βλάβες» (Μπαμπινιώτης 2002: 285).

Η ίδια η λεξικογραφική πρακτική επιβεβαιώνει την εννοιολογική επικάλυψη των λέξεων που χρησιμοποιούνται στο πεδίο. Για παράδειγμα, στο *Λεξικό της κοινής νεοελληνικής* (Ίδρυμα Τριανταφυλλίδη 1998) το ερμηνεύμα του λήμματος «αρρώστια» είναι «η ασθένεια· νόσος», ενώ στο λήμμα «ασθένεια» και στις άλλες συναφείς λέξεις χρησιμοποιείται το κοινό ερμηνεύμα «διαταραχή της ομαλής λειτουργίας ενός ζωντανού οργανισμού». Το λήμμα «διαταραχή» ερμηνεύεται ως «ανωμαλία στην κανονική λειτουργία ενός οργανισμού», εισάγοντας έναν ακόμη υπερώνυμο όρο τον ίδιο που χρησιμοποιείται στο *Λεξικό Βοσταντζόγλου*, το οποίο δίνει την περιγραφή «ανώμαλος κατάστασις του οργανισμού» στο σχετικό κεφάλαιο (1998: 296, κεφ. 661). Μια παρόμοια στρατηγική ακολουθεί το *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας* (Μπαμπινιώτης 2002), με ερμηνεύματα τα οποία ισοδυναμούν με παραπομπές από τον ένα όρο στον άλλο (π.χ. στο λήμμα «αρρώστια» το ερμηνεύμα είναι «ασθένεια», ενώ στο λήμμα «ασθένεια» το ερμηνεύμα είναι «αρρώστια, νόσος»). Πιο χρήσιμο σε σχέση με το *Λεξικό της κοινής νεοελληνικής* είναι ο ορισμός του λήμματος «διαταραχή» ως «έλλειψη ισορροπίας», καθώς προσφεύγει σε μια ευρύτερη έννοια, εκτός του ιατρικού πεδίου, της κανονικότητας και της «ανωμαλίας».

Είναι φανερό ότι οι ορισμοί των λέξεων για την ασθένεια στα βασικά σύγχρονα λεξικά της Ελληνικής καταφεύγουν σε συνώνυμα, τα οποία δεν διαφοροποιούν ικανοποιητικά τη χρήση των λέξεων που ερμηνεύονται. Όπως επισημαίνουν οι Atkins και Rundell (2008: 421), οι ορισμοί μέσω συνωνύμων μπορεί να γίνουν αποδεκτοί μόνο σε περίπτωση που η προς ορισμό λέξη και το συνώνυμό της είναι σημασιολογικά ισοδύναμα και με την προσθήκη πληροφοριών για το κειμενικό είδος, τη γεωγραφική ή άλλη κοινωνιογλωσσική ποικιλία, τη στάση του ομιλητή κ.λπ. Σε αντίθετη περίπτωση, προκαλείται σύγχυση στον χρήστη του λεξικού και δεν προσφέρονται επαρκείς πληροφορίες για την αποκωδικοποίηση (decoding) και κυρίως την κωδικοποίηση (encoding) της σχετικής έννοιας, δηλαδή τη χρήση της λέξης σε πραγματικά γλωσσικά περιεχόμενα.

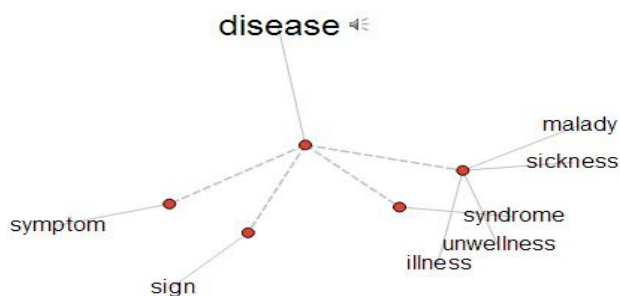
Μια στρατηγική για την αποφυγή της σύγχυσης είναι αυτή που ακολουθείται στο *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας* με τη χρήση του σχολίου το οποίο αναφέρθηκε πιο πάνω και στο οποίο περιλαμβάνονται λεπτομερέστερες πληροφορίες για τις σχετικές λέξεις. Έτσι αναφέρεται ότι οι λέξεις *αρρώστια* και *ασθένεια* «δηλώνουν αρχικά μακροχρόνια και διαρκή αδιαθεσία και ατονία», η λέξη *νόσος* «χρησιμοποιείται αδιακρίτως με τη λέξη *νόσημα*, μπορεί δε να δηλώνει τόσο την οξεία όσο και τη χρόνια παθολογική κατάσταση, ενώ χρησιμοποιείται σχεδόν αποκλειστικά για τη δήλωση των λοιμωδών και επιδημικών καταστάσεων», η λέξη *πάθηση* «προϋποθέτει οργανικό υπόστρωμα» και η λέξη *σύνδρομο* «δηλώνει παθολογική

κατάσταση με σαφή και καθορισμένη κλινική εικόνα, που όμως μπορεί να προκαλείται από πλήθος διαφορετικών αιτιών» (Μπαμπινιώτης 2002: 285).

Όσο χρήσιμη κι αν είναι αυτή η στρατηγική, βασίζεται κυρίως σε μια εγκυκλοπαιδική ανάλυση με βάση τη γνώμη των ειδικών και δεν μπορεί να υποστηριχθεί ότι αντικατοπτρίζει την πραγματική χρήση της γλώσσας. Με άλλα λόγια, αυτό που περιγράφεται στο σχόλιο είναι η αντίληψη για το πώς θα πρέπει να χρησιμοποιούνται οι σχετικές λέξεις σύμφωνα με την αντίληψη των ειδικών και όχι για το πώς οι ίδιοι και άλλοι ομιλητές της γλώσσας τις χρησιμοποιούν. Εξίσου ανεπαρκής είναι η προσφυγή στην ετυμολογία ως βάση πιθανών σημασιολογικών διακρίσεων, για την οποία γίνεται ένας υπαινιγμός στο σχόλιο του *Λεξικού της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*, όχι μόνο εξαιτίας των γνωστών και θεμελιωδών για τη γλωσσολογία θεωρητικών αντιρρήσεων για τη σύγχυση διαχρονικών και συγχρονικών κριτηρίων στην ανάλυση της γλώσσας, αλλά και επειδή δεν λειτουργεί πρακτικά στη συγκεκριμένη περίπτωση: τόσο η *αρρώστια* όσο και η *ασθένεια* ανάγονται ετυμολογικά στην έλλειψη ρώμης ή σθένους, ενώ η *νόσος* και το *νόσημα*, που προέρχεται ετυμολογικά από αυτή, ανάγονται ίσως στον νότιο άνεμο, που συνδέεται με τη βλαβερή για τον οργανισμό υγρασία. Παρομοίως, τα *διαταραχή* και *πάθηση* είναι ονοματοποιήσεις των αντίστοιχων γενικών ρημάτων και το *σύνδρομο* αποτελεί μεταφορά του ελληνογενούς γαλλικού *syndrome*, που δίνει έμφαση στη συμβολή διαφορετικών συμπτωμάτων (βλ. Ανδριώτης 1983, Μπαμπινιώτης 2009).

Το ζητούμενο επομένως είναι η μελέτη δεδομένων από την αυθεντική χρήση ώστε να διαπιστωθούν τα όρια και οι ιδιαιτερότητες της χρήσης των λέξεων που σχετίζονται με την ασθένεια στα Ελληνικά. Μια τέτοια μελέτη είναι απαραίτητη καθώς λείπουν για τα Ελληνικά ανεπτυγμένα εννοιολογικά λεξικά και πηγές, αντίστοιχες με εκείνες άλλων γλωσσών, που να βασίζονται στην ανάλυση εκτεταμένων δεδομένων. Για παράδειγμα, η ανάπτυξη εργαλείων για την επεξεργασία και οργάνωση μεγάλου όγκου πληροφοριών μέσω δικτύων σημασιολογικών σχέσεων για τα Αγγλικά έχει επιτρέψει την οπτικοποίηση λεξικών σχέσεων όπως λ.χ. στην Εικόνα 1 που ακολουθεί και προέρχεται από την εφαρμογή Visual Thesaurus.²

Εικόνα 1. Λέξεις για την ασθένεια στα Αγγλικά

Το σχήμα στην Εικόνα 1 επιτρέπει να διαφοροποιήσουμε με παραστατικό τρόπο τη χρήση των εξίσου πολλών συνωνύμων για την ασθένεια στα Αγγλικά, διακρίνοντας στενά συνδεδεμένες ή απομακρυσμένες λέξεις στο σχετικό πεδίο. Έτσι, για παράδειγμα, η λέξη *illness* συνδέεται πιο στενά με τη λέξη *unwellness*, ενώ η λέξη *malady* με τη λέξη *sickness*. Οι πληροφορίες στις οποίες βασίζεται η δημιουργία ενός τέτοιου σχήματος είναι καθαρά ποσοτικές, προέρχονται από τεράστιο όγκο δεδομένων και αναφέρονται στη συνεμφάνιση αλλά και στους σημασιολογικούς ρόλους που αναλαμβάνει κάθε λέξη. Παρότι κι εδώ οι γλωσσολογικές πληροφορίες για τη διαφοροποίηση των λέξεων σε αυθεντικά περιεχόμενα

² Διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση: www.visualthesaurus.com

είναι ελάχιστες, η εικόνα της σχετικής απόστασής τους προσφέρει χρήσιμη πληροφόρηση στον χρήστη της εφαρμογής. Μια ανάλογη χαρτογράφηση για τις λέξεις που σχετίζονται με την ασθένεια στα Ελληνικά θα επιχειρηθεί στη συνέχεια, με βάση όμως τις πληροφορίες που μπορούν να προσφέρουν οργανωμένα σώματα κειμένων.

3. Μεθοδολογία και δεδομένα

Η κύρια αναλυτική μέθοδος στην παρούσα έρευνα βασίζεται στη χρήση σωμάτων κειμένων. Τα σώματα κειμένων, δηλαδή οι εκτεταμένες συλλογές μεγάλου αριθμού κειμένων, αποθηκευμένων σε ηλεκτρονική μορφή και επεξεργάσιμων με υπολογιστικά εργαλεία, έχουν προκαλέσει πραγματική επανάσταση στη γλωσσολογία, καθώς ανέδειξαν τη σημασία των αυθεντικών, εμπειρικών δεδομένων. Σύμφωνα με τις αρχές της γλωσσολογίας σωμάτων κειμένων, η γλωσσική διαίσθηση για το τι πραγματικά λέγεται σε μια γλώσσα πρέπει να αποτιμάται με βάση μαρτυρημένα γλωσσικά δεδομένα, δηλαδή το τι έχει ειπωθεί ή γραφτεί, όπως μας το προσφέρουν οι συλλογές γλωσσικού υλικού. Η ανάλυση στοιχείων που προσφέρουν τα σώματα κειμένων, όπως λ.χ. η συχνότητα λέξεων και φράσεων, αποκαλύπτει πτυχές της γλώσσας που δεν έχουμε τη δυνατότητα να αντιληφθούμε διαφορετικά (Sinclair 1991). Οι πολλές και ποικίλες μελέτες που βασίζονται στη χρήση σωμάτων κειμένων έχουν αλλάξει ριζικά την εικόνα που έχουμε για πολλές γλώσσες, συμπεριλαμβανομένης και της Ελληνικής.

Στην παρούσα έρευνα αναλύεται το σημασιολογικό πεδίο της ασθένειας με τη χρήση δύο σωμάτων κειμένων:

α) του Σώματος *Ελληνικών Κειμένων* (ΣΕΚ) του Πανεπιστημίου Αθηνών (Γούτσος 2003, Goutsos 2010).³ Πρόκειται για ένα εκτεταμένο σώμα κειμένων αναφοράς, που περιλαμβάνει 30 εκατ. λέξεις, από ένα πλήθος προφορικών και γραπτών κειμένων που κατατάσσονται σε διάφορα κειμενικά είδη (προφορικές συνομιλίες, ειδήσεις, άρθρα γνώμης, λογοτεχνία, νόμοι-διοίκηση, ακαδημαϊκά κείμενα, ενημερωτικά κείμενα, ιδιωτικά κ.ά.). Η ποικιλία και το εύρος των κειμενικών ειδών, αλλά και η συμπερίληψη προφορικών δεδομένων, καθιστούν το ΣΕΚ έναν από τους βασικούς γλωσσικούς πόρους για την ανάλυση της σύγχρονης Ελληνικής,

β) του σώματος κειμένων *GkWaC*, που είναι διαθέσιμο μέσω του προγράμματος αναζήτησης *Sketch Engine* (βλ. Kilgarriff et al. 2004).⁴ Αυτό το σώμα κειμένων περιλαμβάνει 100 εκατ. λέξεις, που προέρχονται από κείμενα τα οποία είναι διαθέσιμα στο διαδίκτυο. Παρότι, ακριβώς λόγω της σύστασής του, δεν είναι δυνατόν να πραγματοποιηθούν εξειδικευμένες αναλύσεις (π.χ. σε διάφορα κειμενικά είδη), ο μεγάλος όγκος των δεδομένων είναι πολύτιμος, κυρίως στην αναζήτηση των βασικών λεξικών συνάψεων για τα υπό εξέταση γλωσσικά στοιχεία.

Στην ανάλυση των δεδομένων από τα δύο σώματα κειμένων θα εξετάσουμε, σύμφωνα με την πρακτική της γλωσσολογίας σωμάτων κειμένων (Sinclair 1991, Stubbs 1996, Hoey 2005), τη συχνότητα των γλωσσικών στοιχείων και το λεξιλογικό τους προφίλ, με βάση τις λεξικές και γραμματικές τους συνάψεις (collocation και colligation αντίστοιχα), τις λέξεις δηλαδή και τα γραμματικά, δομικά σχήματα με τα οποία συνεμφανίζονται με στατιστικά σημαντική συχνότητα. Για την εύρεση των στατιστικά σημαντικών συνάψεων χρησιμοποιήθηκε το πρόγραμμα *Wordsmith Tools* (Scott 2012) και οι δυνατότητες που προσφέρει το πρόγραμμα *Sketch Engine*. Θα πρέπει, τέλος, να σημειωθεί ότι η αναφορά σε μια συγκεκριμένη λέξη προς ανάλυση περιλαμβάνει όλες τις εμφανίσεις της λέξης που συναποτελούν το λήμμα: έτσι, όταν γίνεται αναφορά λ.χ. στο *αρρώστια* αυτό περιλαμβάνει και τους τύπους *αρρώστιας*, *αρρώστιες* κ.λπ.

³ Το ΣΕΚ είναι ελεύθερα προσβάσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση: www.sek.edu.gr

⁴ Το πρόγραμμα είναι διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση: www.sketchengine.co.uk

4. Ανάλυση των δεδομένων

Στην ενότητα αυτή θα αναλυθούν τα ευρήματα όπως προκύπτουν από την εξέταση των δεδομένων και αφορούν τη συχνότητα, την κατανομή σε κειμενικά είδη, το λεξιλογικό και σημασιολογικό προφίλ αρχικά των ονοματικών και στη συνέχεια των ρηματικών όρων για την ασθένεια στα Ελληνικά.

4.1. Ουσιαστικά για την ασθένεια

Σύμφωνα με τις αρχές της γλωσσολογίας σωμάτων κειμένων, η συχνότητα των υπό εξέταση στοιχείων προσφέρει μια βασική ένδειξη για το πόσο σημαντικά είναι στο γλωσσικό σύστημα που εξετάζεται. Στον Πίνακα 1 που ακολουθεί παρουσιάζεται η συχνότητα των ουσιαστικών που συνδέονται με την ασθένεια στο ΣΕΚ και στο σώμα κειμένων από δεδομένα του διαδικτύου.

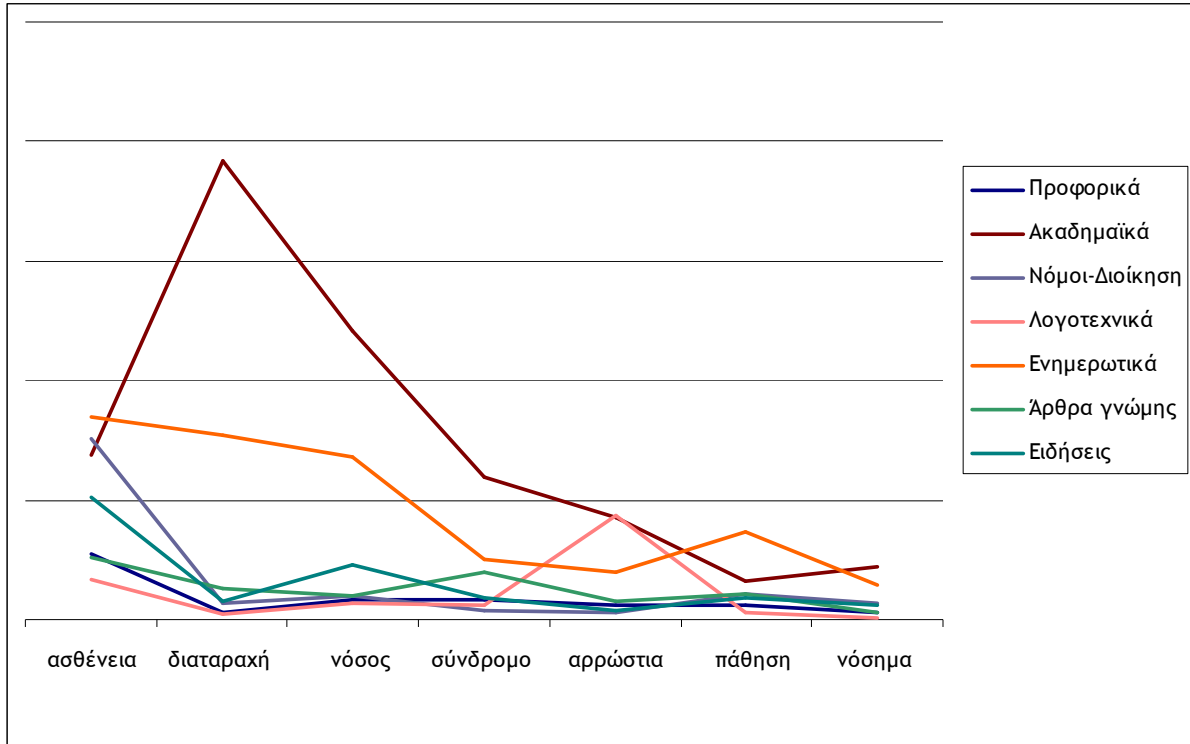
Πίνακας 1. Συχνότητα ουσιαστικών στα σώματα κειμένων

	Συχνότητα στο ΣΕΚ	Συχνότητα στο GkWaC
ασθένεια	1542	9352
διαταραχή	1466	6225
νόσος	1199	7223
σύνδρομο	592	3862
αρρώστια	502	3260
πάθηση	473	4545
νόσημα	262	2203

Όπως φαίνεται από τα στοιχεία του Πίνακα 1, η *ασθένεια* είναι ο συχνότερος όρος από τους εξεταζόμενους και ακολουθείται από τη *διαταραχή* και τη *νόσο*, ενώ αρκετά μικρότερη συχνότητα έχουν τα ουσιαστικά *σύνδρομο*, *αρρώστια* και *πάθηση* και τη μικρότερη το *νόσημα*. Αυτή η κατανομή ακολουθείται και στα δύο σώματα κειμένων σε γενικές γραμμές, καθώς οι αποκλίσεις μεταξύ τους αφορούν τη συγκριτικά μεγαλύτερη συχνότητα των *νόσος* και *πάθηση* στα δεδομένα του διαδικτύου. Επιπλέον, οι συχνότητες όλων των στοιχείων είναι σημαντικά αυξημένες στα δεδομένα του διαδικτύου, με εμφανίσεις από 0,2 έως 1 περίπου στις 10.000 λέξεις, σε σύγκριση με τα δεδομένα του σώματος κειμένων αναφοράς, με εμφανίσεις από 0,09 έως 0,55 στις 10.000 λέξεις. Είναι σαφές ότι οι διαφορές αυτές οφείλονται στη διαφορετική σύσταση των σωμάτων κειμένων: στο GkWaC επικρατούν γραπτά κείμενα ενημερωτικού χαρακτήρα, ενώ στο ΣΕΚ υπάρχει μια πιο ισορροπημένη εκπροσώπηση προφορικών, αλλά και γραπτών κειμένων από ένα ευρύτερο φάσμα ειδών με αρκετά λογοτεχνικά, ακαδημαϊκά, νομικά κ.ά. κείμενα. Έτσι, για παράδειγμα, η αυξημένη συγκριτικά εμφάνιση του *αρρώστια* στα δεδομένα του ΣΕΚ μπορεί να οφείλεται στην παρουσία ποικίλων κειμενικών ειδών από λιγότερο επίσημες περιστάσεις. Σε κάθε περίπτωση, πάντως, επιβεβαιώνεται η διαίσθηση για την επικράτηση του *ασθένεια* ως γενικού όρου σε σχέση με τις όλες τις υπό εξέταση λέξεις.

Λεπτομερέστερες πληροφορίες για την κατανομή των συχνοτήτων αυτών στα διάφορα κειμενικά είδη μπορούμε να έχουμε μόνο για το ΣΕΚ στο οποίο τα δεδομένα είναι ταξινομημένα σε είδη. Η Εικόνα 2 παρουσιάζει διαγραμματικά αυτή τη σχετική κατανομή.⁵

⁵ Στο διάγραμμα εμφανίζονται οι κανονικοποιημένες συχνότητες εμφάνισης των στοιχείων στο σύνολο των δεδομένων του αντίστοιχου κειμενικού είδους, που εκτείνονται από 0,4 εμφανίσεις (*νόσημα* σε λογοτεχνικά κείμενα) έως 192,27 (*διαταραχή* σε ακαδημαϊκά κείμενα, η υψηλότερη κορυφή στο διάγραμμα). (Ο αριθμός προκύπτει από την αναγωγή των αριθμητικών εμφανίσεων στο σύνολο των λέξεων στο συγκεκριμένο κειμενικό είδος). Έχουν παραλειφθεί τα στοιχεία για την εμφάνιση των ουσιαστικών σε ιδιωτικά, διαδικαστικά και άλλα κείμενα, εξαιτίας της μικρής συχνότητας, η οποία μάλιστα εμφανίζει την ίδια γενική εικόνα με τα άλλα κειμενικά είδη.

Εικόνα 2. Κατανομή ουσιαστικών στα κειμενικά είδη του ΣΕΚ

Όπως φαίνεται από την Εικόνα 2, η λέξη *ασθένεια* εμφανίζεται με σχετικά ομοιόμορφη κατανομή σε όλα τα κειμενικά είδη, με προτίμηση στα (εκλαϊκευτικά) ενημερωτικά και τα νομικά κείμενα, ενώ το είδος στο οποίο είναι λιγότερο συχνή είναι η λογοτεχνία. Τα στοιχεία αυτά υποδεικνύουν ότι πρόκειται όντως για γενικό όρο και ως τέτοιος εμφανίζεται κατεξοχήν σε επίσημες, «απρόσωπες» χρήσεις. Πιο άνιση κατανομή έχει η λέξη *διαταραχή*, που εμφανίζεται χαρακτηριστικά πιο συχνά σε ακαδημαϊκά και ενημερωτικά κείμενα, και παρόμοια κατανομή εμφανίζουν και τα επόμενα δύο πιο συχνά ουσιαστικά, *νόσος* και *σύνδρομο*, κάτι που υποδηλώνει την πιθανή προέλευσή τους από το εξειδικευμένο πεδίο της ιατρικής και την εξάπλωσή τους μέσω των εκλαϊκευτικών κειμένων. (Οι εμφανίσεις του *πάθηση* σε ενημερωτικά κείμενα είναι περισσότερες των ακαδημαϊκών, αντιστρέφοντας το πεδίο εφαρμογής της λέξης). Ιδιαίτερη σημασία έχει η προτίμηση των λογοτεχνικών κειμένων στη λέξη *αρρώστια*, ενώ άλλα δύο αξιοσημείωτα στοιχεία είναι η προτίμηση των ειδήσεων στις λέξεις *ασθένεια* και *νόσος* και των άρθρων γνώμης στη λέξη *σύνδρομο*. Επομένως, μπορούμε να διακρίνουμε γενικές προτιμήσεις στη χρήση των ουσιαστικών για την ασθένεια σε ορισμένα κειμενικά είδη: η *ασθένεια* εμφανίζεται σαφώς ως γενικός όρος με ομοιόμορφη κατανομή και έμφαση σε επίσημα περικείμενα, τα άλλα ουσιαστικά εμφανίζονται σε ακαδημαϊκά και εκλαϊκευτικά κείμενα, ενώ η *αρρώστια* δείχνει προτίμηση σε λογοτεχνικά κείμενα και άλλες λέξεις δείχνουν επιμέρους προτιμήσεις.

Περνώντας στο λεξιλογικό προφίλ των ουσιαστικών, μπορούμε να συγκρίνουμε τις συνάψεις τους, όπως προκύπτουν από τα δεδομένα των δύο σωμάτων κειμένων. Οι συνάψεις των λέξεων *ασθένεια* και *αρρώστια* αντιπαρατίθενται χαρακτηριστικά. Αν και κάποιες συνάψεις τους είναι κοινές (*ψυχική, παιδική*), η *ασθένεια* συνεμφανίζεται με πιο εξειδικευμένα και επίσημα ταξινομικά επίθετα όπως *ανίατη, χρόνια, σοβαρή, επαγγελματική* και ουσιαστικά όπως *βιβλιάριο, άδεια* ή *υποτροπή, εμφάνιση, διάγνωση, καταπολέμηση, θεραπεία*, που αφορούν τη νομική/διοικητική διάσταση της ασθένειας και την αντιμετώπισή της στο ιατρικό πλαίσιο αντίστοιχα. Αντίθετα, ως στατιστικά σημαντικές συνάψεις της λέξης *αρρώστια* εμφανίζονται το ουσιαστικό *υγεία*, αλλά και ουσιαστικά όπως *κακουχία, στενοχώρια, φτώχεια, πείνα, γηρατειά*. Τα στοιχεία αυτά υποδεικνύουν ότι η *ασθένεια* στα

δεδομένα της Ελληνικής γίνεται αντιληπτή κυρίως ως ιατρικό φαινόμενο, που εμπλέκει πτυχές της δημόσιας ζωής του ατόμου, όπως λ.χ. η περίθαλψη, και αποτελεί αντικείμενο θεραπείας, ενώ η *αρρώστια* εμφανίζεται στα γλωσσικά δεδομένα ως κοινωνικό/προσωπικό φαινόμενο, που σχετίζεται με την έλλειψη υγείας και συγκαταλέγεται ανάμεσα στα βάσανα και της περιπέτειες της ζωής.

Εξίσου χαρακτηριστικές είναι οι συνάψεις για τα άλλα ουσιαστικά για την ασθένεια. Η λέξη *νόσος* εμφανίζεται με συνάψεις μερών του σώματος σε εξειδικευμένους όρους (π.χ. *στεφανιαία, καρδιαγγειακή*), ειδικότερες ασθένειες (*λοιμώξη, υπέρταση*), λέξεις που σχετίζονται με τη διάγνωση και τη θεραπεία (*υπόστρωμα, ανάπτυξη, εμφάνιση*) και στη φράση *επάραιτη νόσος*. Ακόμη πιο εξειδικευμένες είναι οι συνάψεις της λέξης *νόσημα*, οι οποίες αφορούν συγκεκριμένα μέρη του σώματος (*αφροδίσιο, καρδιαγγειακό*) ή αποτελούν ταξινομικούς όρους (*λοιμώδες, σεξουαλικά μεταδιδόμενο, εκφυλιστικό, αυτοάνοσο, δυσίατο*).

Παρομοίως, οι λέξεις *πάθηση* και *διαταραχή* απαντούν με γενικότερες λέξεις ως συνάψεις σε σχέση με τη λέξη *σύνδρομο*. Η *πάθηση* εμφανίζεται επίσης με εξειδικευμένους όρους για μέρη του σώματος (*καρδιαγγειακή, μυοσκελετική – αρθρώσεων, στομάχου, μαστού*), αλλά και γενικότερα πεδία/κλάδους της ιατρικής (*γυναικολογική, νευρολογική*), ενώ η *διαταραχή* δείχνει προτίμηση σε συνάψεις που αποτελούν ταξινομικούς όρους, κυρίως κοινωνικούς και ψυχολογικούς (*συναισθηματική, μαθησιακή, ψυχική, αναπτυξιακή, ειδική, αγχώδης – προσωπικότητας*) ή άλλα συμπτώματα (*κατάθλιψη, αφυδάτωση, αρρυθμία, νατία*). Αντίθετα, η λέξη *σύνδρομο* συνάπτεται με ιδιαίτερα εξειδικευμένους όρους και ονόματα (*αυχενικό, στερητικό – Down, Turner – κλινικό*). Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχουν οι συνάψεις της λέξης αυτής με λέξεις εκτός του ιατρικού πεδίου όπως *συνωμοσίας, αντιπολίτευσης* σε μεταφορικές χρήσεις, που ερμηνεύουν και την ιδιαίτερη συσχέτιση με τα άρθρα γνώμης, η οποία αναφέρθηκε προηγουμένως.

Οι συνάψεις που αναφέρθηκαν πιο πάνω είναι αποκλειστικά ονοματικές (ουσιαστικά και επίθετα). Εξίσου σημαντικές είναι οι ρηματικές συνάψεις των ουσιαστικών για την ασθένεια, καθώς μας επιτρέπουν να διαμορφώσουμε σαφέστερη εικόνα για το σημασιολογικό προφίλ των υπό εξέταση λέξεων. Στον Πίνακα 2 παρουσιάζονται οι κύριες ρηματικές συνάψεις κάθε λέξης, ταξινομημένες ανάλογα με τον ρόλο με τον οποίο συλλαμβάνεται εννοιολογικά η ασθένεια σύμφωνα με αυτές (πρβλ. Κλαίρης & Μπαμπινιώτης 2005: 577 κ.εξ.).

Πίνακας 2. Ρηματικές συνάψεις ουσιαστικών για την ασθένεια

	Δράστης	Πλήγμα	Φαινόμενο	Υπαρκτικό
<i>ασθένεια</i>			εκδηλώνεται εξαπλώνεται	υπάρχει
<i>διαταραχή</i>			παρουσιάζεται	συνυπάρχει
<i>νόσος</i>	προσβάλλει	παθαίνω	εκδηλώνεται	
<i>σύνδρομο</i>	διακατέχει	βιώνω		
<i>αρρώστια</i>	απειλεί	κολλάω		
<i>πάθηση</i>			εμφανίζεται	συνυπάρχει
<i>νόσημα</i>				υπάρχει

Όπως μπορούμε να δούμε στον Πίνακα 2, οι ρηματικές συνάψεις των ουσιαστικών για την ασθένεια διακρίνονται σε δύο κατηγορίες, όσες παρουσιάζουν την ασθένεια ως ένα απλό φαινόμενο ή υπαρκτικό γεγονός και όσες την εμφανίζουν ως ενεργό δράστη ή πλήγμα/δοκιμασία για τον ασθενή. Έτσι, ενώ η *ασθένεια* απλώς *εκδηλώνεται* ή *υπάρχει*, η *αρρώστια* μπορεί να *προσβάλλει* τον ασθενή, ο οποίος την *κολλάει*. Με παρόμοιο τρόπο, η *διαταραχή* και η *πάθηση* εμφανίζονται ως φαινόμενα, ενώ το *σύνδρομο*, τόσο στις ιατρικές όσο και στις μεταφορικές χρήσεις του, εμφανίζεται ενεργητικά και η *νόσος* φαίνεται να μπορεί να συλληφθεί εννοιολογικά και με τους δύο τρόπους.

Μπορούμε να επανερμηνεύσουμε τις παραπάνω κατηγορίες με τους όρους της Συστημικής Λειτουργικής Γραμματικής του Halliday, διακρίνοντας τις συντακτικές προτάσεις στις οποίες εμφανίζονται τα παραπάνω ρήματα σε κατηγορίες αναπαραστατικής σημασίας ή δομές μεταβιβαστικότητας (transitivity, βλ. Halliday & Matthiessen 2004: 171 κ.εξ.).⁶ Έτσι, οι προτάσεις στις οποίες εμφανίζονται τα παραπάνω ρήματα αναπαριστούν κυρίως υλικές (material) μεταβατικές (*προσβάλλει*) ή αμετάβατες (*παθαίνω, εκδηλώνεται*) και υπαρκτικές (existential) διαδικασίες. Τα διάφορα ουσιαστικά για την ασθένεια παίζουν επομένως ρόλο *δρώντος* (actor) στις μεταβατικές υλικές διαδικασίες της πράξης (doing: *προσβάλλει*) και του συμβάντος (happening: *εκδηλώνεται*), *στόχου* (goal) στις αμετάβατες υλικές διαδικασίες της πράξης (doing: *παθαίνω*), και *υπάρχοντος* (existent) στις υπαρκτικές διαδικασίες (*υπάρχει*). Αντίστοιχα, οι ασθενείς εμφανίζονται ως *στόχος* στις μεταβατικές υλικές διαδικασίες της πράξης και με το ρόλο του *δρώντος* στις αντίστοιχες αμετάβατες.

Δυο ιδιαίτερες περιπτώσεις αποτελούν οι προτάσεις του τύπου *η αρρώστια κολλάει* (σε αντίθεση με το *κολλάω μια αρρώστια*) και οι προτάσεις με το *βιώνω*. Οι πρώτες θα αναλύονταν με όρους του Halliday ως εργαστικές (ergative) με την ασθένεια ως *μέσον* (medium). Οι δεύτερες θα μπορούσαν να αναλυθούν ως νοητικές (mental) διαδικασίες στις οποίες η ασθένεια έχει τον ρόλο του *φαινομένου* (phenomenon) και οι ασθενείς του *βιώνοντος* (senser). Η παραπάνω συζήτηση συνοψίζεται στον Πίνακα 3.

Πίνακας 3. Μετέχοντες και διαδικασίες που σχετίζονται με την ασθένεια ως ουσιαστικό

Μετέχοντες	Διαδικασίες					
	Υλικές				Υπαρκτικές	Νοητικές
	Πράξης (doing)		Συμβάντος (happening)			
	Μεταβατικές	Αμετάβατες	Αμετάβατες	Εργαστικές		
ασθένεια	Δρών	Στόχος	Δρών	Μέσον	Υπάρχων	Φαινόμενο
ασθενείς	Στόχος	Δρών	-	-	-	Βιώνων

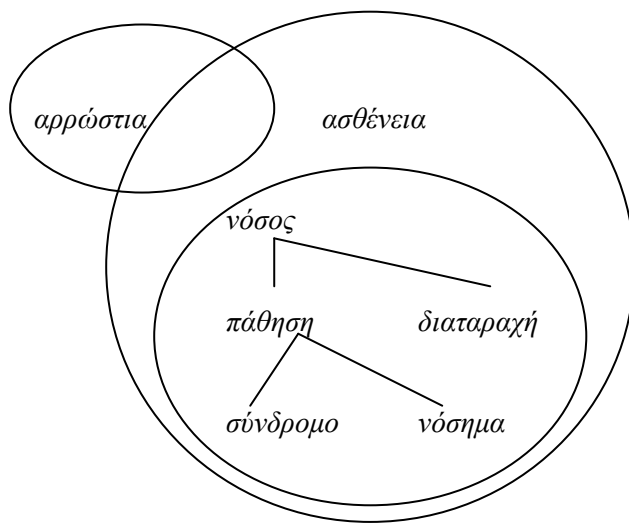
Μπορούμε να συνοψίσουμε τα ευρήματα από την ανάλυση των ουσιαστικών που σχετίζονται με την ασθένεια ως εξής. Η *ασθένεια* λειτουργεί ως ο γενικός όρος που εμφανίζεται σε διάφορα πεδία, με κοινωνικές και δημόσιες διαστάσεις, και γίνεται αντιληπτή κυρίως ως φαινόμενο προς αντιμετώπιση ή ανάλυση. Η *αρρώστια* έχει και προσωπικές εκτός από τις κοινωνικές διαστάσεις και γίνεται αντιληπτή ως ενεργός δράστης που μπορεί να προσβάλει ή να πλήξει τους πάσχοντες. Η *νόσος* είναι αρκετά γενικός όρος με πολλαπλούς ρόλους, αλλά με έμφαση στο ιατρικό πεδίο και το μέρος του σώματος που αφορά. Πιο ειδικές είναι οι χρήσεις των ουσιαστικών *πάθηση* και *διαταραχή*: η τελευταία αφορά κυρίως κοινωνικές και ψυχολογικές ασθένειες, ενώ μεγαλύτερη εξειδίκευση επιτυγχάνεται με τη χρήση των ουσιαστικών *νόσημα* και *σύνδρομο*.

Ο Πίνακας 4 συνοψίζει τα ευρήματα αυτά, ενώ στην Εικόνα 3 χαρτογραφείται αδρά το σημασιολογικό πεδίο των ουσιαστικών για την ασθένεια στα Ελληνικά, με βάση τη συζήτηση των ευρημάτων.

⁶ Στα Ελληνικά το σύστημα ανάλυσης της μεταβιβαστικότητας κατά Halliday εφαρμόζεται αναλυτικά στα Πολίτης (2003) και Γούτσος (υπό έκδοση), μεταξύ άλλων. Πρβλ. επίσης Halliday & Martin (2004).

Πίνακας 4. Σύνοψη των ευρημάτων

	Πεδίο εφαρμογής	Σύνδεση με	Συλλαμβάνεται εννοιολογικά ως
<i>ασθένεια</i>	κοινωνικό/γενικό	πάσχοντες	φαινόμενο
<i>αρρώστια</i>	κοινωνικό/προσωπικό	πάσχοντες	δράστης
<i>νόσος</i>	ιατρικό	μέρος σώματος	δράστης/ φαινόμενο
<i>πάθηση</i>	ιατρικό	μέρος σώματος/ κλάδος ιατρικής	φαινόμενο
<i>διαταραχή</i>	ιατρικό	ταξινόμηση	φαινόμενο
<i>νόσημα</i>	ιατρικό	εξειδίκευση	φαινόμενο
<i>σύνδρομο</i>	ιατρικό/μεταφορά	εξειδίκευση	δράστης

Εικόνα 3. Χαρτογράφηση των ουσιαστικών για την ασθένεια

Η Εικόνα 3 επισημαίνει με διαγραμματικό τρόπο την πορεία εξειδίκευσης στη λεξική έκφραση της ασθένειας από τους πιο γενικούς στους πιο εξειδικευμένους όρους, διακρίνοντας έτσι στοιχεία που έχουν κεντρικότερο ρόλο στη γλώσσα από πιο περιφερειακά και εξειδικευμένα στοιχεία.

4.2. Ρήματα για την ασθένεια

Με παρόμοιο τρόπο με εκείνον που ακολουθήθηκε στην προηγούμενη ενότητα για τα ουσιαστικά, είναι δυνατόν να αναλυθούν οι μονολεκτικές ρηματικές εκφράσεις της ασθένειας στα Ελληνικά. Οι εκφράσεις αυτές περιλαμβάνουν τα ομόρριζα με τα ουσιαστικά ρήματα *αρρωσταίνω*, *ασθενώ*, *νοσώ* και *πάσχω* και το *υποφέρω*, που φάνηκε στα δεδομένα ότι συνδέεται κατεξοχήν με την ασθένεια. Ο Πίνακας 5 στην επόμενη σελίδα παρουσιάζει, για λόγους απλούστευσης, τη συχνότητα των ρημάτων αυτών μόνο στο ΣΕΚ, σε αντιπαραβολή με τη συχνότητα των αντίστοιχων ουσιαστικών.

Αν συγκρίνουμε τον συνολικό αριθμό ουσιαστικών με τα ρήματα για την ασθένεια στο ΣΕΚ, παρατηρούμε ότι υπάρχει τεράστια διαφορά στα στοιχεία που επιλέχθηκαν προς ανάλυση (6036 ουσιαστικά σε αντίθεση με 1604 ρήματα), αλλά και σχεδόν διπλάσια εμφάνιση των ομόρριζων ουσιαστικών (3978) σε σχέση με τα σχετιζόμενα ρήματα (1604). Ιδιαίτερα εντυπωσιακή είναι η αντίθεση ανάμεσα στο *ασθενώ* και το *ασθένεια*, ενώ μόνο το *πάσχω* έχει περισσότερες εμφανίσεις από το ομόρριζό του *πάθηση*. Τα στοιχεία αυτά υποδεικνύουν ότι στα κείμενα ενός μεγάλου σώματος κειμένων αναφοράς η ασθένεια

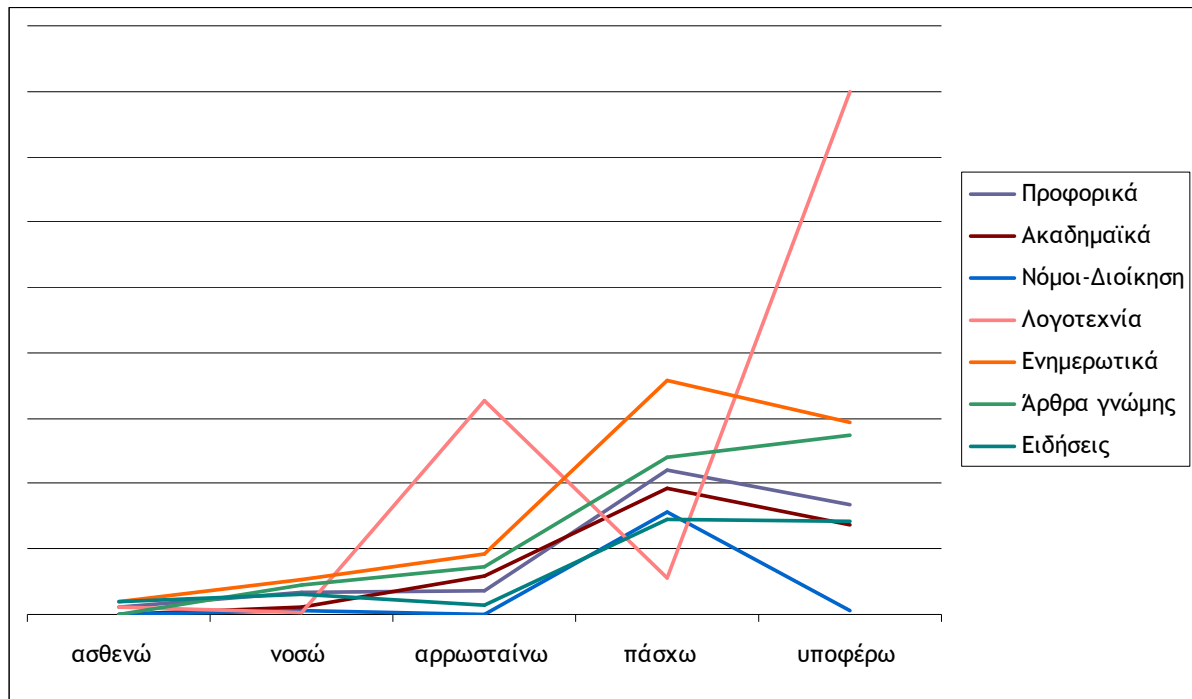
συλλαμβάνεται εννοιολογικά κυρίως ως πράγμα (μετέχων) παρά ως διαδικασία, τουλάχιστον όπως προκύπτει από τα συγκεκριμένα γλωσσικά στοιχεία που έχουν επιλεγεί προς ανάλυση.

Πίνακας 5. Συχνότητα ουσιαστικών και ρημάτων για την ασθένεια στο ΣΕΚ

ασθένεια	1542	ασθενώ	6
νόσος	1199	νοσώ	87
νόσημα	262		
αρρώστια	502	αρρωσταίνω	216
πάθηση	473	πάσχω	598
		υποφέρω	697
διαταραχή	1466		
σύνδρομο	592		

Στο διάγραμμα της Εικόνας 4 παρουσιάζεται μια λεπτομερέστερη εικόνα για την κατανομή των εμφανίσεων των ρημάτων για την ασθένεια στα διάφορα κειμενικά είδη του ΣΕΚ.

Εικόνα 4. Κατανομή ρημάτων στα κειμενικά είδη του ΣΕΚ

Όπως φαίνεται από το διάγραμμα, το *ασθενώ* με τις ελάχιστες και το *νοσώ* με τις λίγες εμφανίσεις είναι ομοιόμορφα κατανεμημένα στα κειμενικά είδη, με πιο συχνά τα ενημερωτικά (εκλαϊκευτικά) κείμενα. Την ίδια εικόνα με τα ενημερωτικά κείμενα να προηγούνται εμφανίζει το *πάσχω*, το οποίο όμως είναι ιδιαίτερα συχνό και στα άρθρα γνώμης και στα προφορικά κείμενα. Ταυτόχρονα είναι το πιο συχνό ρήμα από όλα στα ακαδημαϊκά κείμενα, ενώ, αντίθετα, εμφανίζεται με μικρότερη συχνότητα στη λογοτεχνία. Τέλος, τα *αρρωσταίνω* και *υποφέρω* είναι ιδιαίτερα συχνά στη λογοτεχνία, όπου απαντούν με μεγάλη διαφορά σε σχέση με τα άλλα κειμενικά είδη. Ας σημειωθεί εδώ ότι στα στοιχεία αυτά περιλαμβάνονται όλες οι εμφανίσεις των *υποφέρω* και *πάσχω* και όχι μόνο όσες αναφέρονται σε ιατρικά περικείμενα. Επομένως, τα ρήματα για την ασθένεια εμφανίζουν μια συμμετρική εικόνα με τα *ασθενώ*, *νοσώ* και *πάσχω* να ανταποκρίνονται σε ένα δημόσιο πεδίο εφαρμογής και τα *αρρωσταίνω* και *υποφέρω* σε ένα πιο προσωπικό πεδίο.

Ιδιαίτερη σημασία για τη χαρτογράφηση των ρημάτων για την ασθένεια έχουν τα λεξικογραμματικά σχήματα με τα οποία συνδέονται και περιλαμβάνουν τις λεξικές και γραμματικές συνάψεις τους. Έτσι, το *ασθενώ* εμφανίζεται με τρεις κατηγορίες συνάψεων που αναφέρονται στους πάσχοντες: α) συγκεκριμένες κατηγορίες ασθενών: *συνταξιούχοι, ασφαλισμένοι* ή μεμονωμένα άτομα β) μέρη του σώματος και γ) μεταφορικές έννοιες: *δημοκρατία, τουρισμός, ανάπτυξη*.

Παρόμοια, το *νοσώ* απαντά με συνάψεις που αναφέρονται στους πάσχοντες με μια συγκεκριμένη κατανομή: στους παρελθοντικούς τύπους του ρήματος οι πάσχοντες είναι συγκεκριμένα άτομα όπως *έγκυος, σύζυγος, μητέρα, ασθενείς με AIDS*, ενώ στους παροντικούς τύπους του ρήματος οι πάσχοντες αποτελούν κυρίως γενικές έννοιες όπως *σύστημα, κοινωνία, πολιτική ζωή, οικονομίες*. Στην περίπτωση που το ρήμα συνδέεται με κυριολεκτικούς ασθενείς μπορεί να υπάρξει και ένας επιπλέον μετέχων, που αναφέρεται στην ασθένεια π.χ. *ο κατάδικος νοσεί από σύνδρομο επίκτητης ανοσοποιητικής ανεπάρκειας* ή στην αιτία της π.χ. *ο άνθρωπος νοσεί μετά από άμεση ή έμμεση έκθεση σε ούρα ζώων*.

Το *αρρωσταίνω* παρουσιάζεται με δύο βασικά σχήματα:

α) ΠΑΣΧΩΝ + ρήμα (+ *από/εξαιτίας/λόγω* ΑΙΤΙΑ) π.χ. *όσοι εργάτες αρρώσταιναν λόγω της εργασίας ή της κακής διατροφής*. Πρόκειται για την αμετάβατη (ή εργαστική) χρήση του ρήματος, η οποία είναι και συχνότερη και μάλιστα χωρίς την (προαιρετική) αιτία π.χ. *Ο Χορν αρρώσταινε*.

β) ΑΙΤΙΑ + ρήμα + ΠΑΣΧΩΝ π.χ. *αυτά που λέει με αρρωσταίνουν*. Πρόκειται για τη μεταβατική χρήση του ρήματος.

Στους πάσχοντες περιλαμβάνονται συνάψεις όπως *εργάτες, παιδιά, φυτά, ζώα, γυναίκες, ηλικιωμένοι* αλλά και έννοιες όπως *πόλη, θεωρία, Αμερική, σύγχρονη ζωή*. Στις αιτίες, που εμφανίζονται είτε προαιρετικά στο πρώτο σχήμα είτε υποχρεωτικά ως υποκείμενο στο δεύτερο σχήμα, περιλαμβάνονται επίσης συγκεκριμένα ουσιαστικά όπως *κρύο, ιοί, μικρόβια, ποτό*, ευρύτερες συνθήκες όπως *συνθήκες εργασίας, αστία, κρίση, άγχος, κούραση*, αφηρημένες έννοιες όπως *σκέψεις, λέξεις, επιθυμίες, αγάπη, τρέλα, θλίψη*.

Το *πάσχω* απαντά στο 90% των περιπτώσεων με το *από* + ΑΙΤΙΑ. Στις συνάψεις που καταλαμβάνουν τον ρόλο της αιτίας περιλαμβάνονται ουσιαστικά για την ασθένεια όπως *ασθένεια, διαταραχή, νόσημα* και συγκεκριμένες ασθένειες όπως *κατάθλιψη, δυσλεξία, έλλειψη, υπέρταση, αναιμία*.

Αντίστοιχα, το *υποφέρω* εμφανίζεται κυρίως αμετάβαρα και μόνο στο 40% των περιπτώσεων με το *από* + ΑΙΤΙΑ. Στις συνάψεις που καταλαμβάνουν τον ρόλο της αιτίας περιλαμβάνονται επίσης ουσιαστικά για την ασθένεια, όπως *ασθένεια, αρρώστια, σύνδρομο*, συγκεκριμένες ασθένειες, όπως *ημικρανία, κατάθλιψη, αϋπνία*, και γενικές αιτίες, όπως *πείνα, άγχος, πόνος*.

Τέλος, σημαντικό είναι να αναφερθούν δύο επιπλέον δομές που σχετίζονται με την έκφραση της ασθένειας: *έχω* με ουσιαστικό ασθένειας, π.χ. *έχω διαταραχή/νόσο* (182 εμφανίσεις), και *είμαι* με επίθετο ασθένειας,⁷ π.χ. *είμαι άρρωστος/ασθενής* (171 εμφανίσεις). Όπως παρατηρούμε, και αυτές οι εμφανίσεις δεν είναι ιδιαίτερα συχνές σε σχέση με τη γλωσσική έκφραση μέσω των ουσιαστικών για την ασθένεια που αναλύθηκαν στην ενότητα 4.1. παραπάνω.

Περνώντας στα σημασιολογικά χαρακτηριστικά της ασθένειας, όπως εκφράζονται μέσω των διαδικασιών που αναπαριστούν τα ρήματα για την ασθένεια, μπορούμε να διαπιστώσουμε ότι με όρους μεταβιβαστικότητας (Halliday & Matthiessen 2004) η ασθένεια δεν εμφανίζεται ως αυτόνομος *δρων* (actor), αλλά συλλαμβάνεται εννοιολογικά ως μια υλική, μεταβατική ή αμετάβατη, διαδικασία. Στις διαδικασίες που αναπαριστούν τα περισσότερα

⁷ Πρόκειται για ρηματικό επίθετο, σύμφωνα με την ταξινόμηση της Φραγκάκη, καθώς αποτελούν «επίθετα που σε πολλές χρήσεις τους ισοδυναμούν με ρήματα, διατηρούν μια ρηματική σημασία ή ρηματικά χαρακτηριστικά» (2010: 281).

ρήματα μπορεί να εμφανίζεται με τον ρόλο της αιτίας, ενώ στα σχήματα με το *έχω* και *είμαι* αναλαμβάνει τον ρόλο του χαρακτηριστικού και της ποιότητας αντίστοιχα. Μπορούμε να συνοψίσουμε την εικόνα αυτή στον Πίνακα 6.

Πίνακας 6. Μετέχοντες και διαδικασίες που σχετίζονται με την ασθένεια ως ρήμα

	Μετέχοντες		Διαδικασίες
	Ασθενείς	Ασθένεια	
<i>ασθενώ, νοσώ, πάσχω, αρρωσταίνω1</i>	Δρων	(Αιτία)	Υλική-αμετάβλητη
<i>αρρωσταίνω2</i>	Στόχος	-	Υλική-μεταβατική
<i>υποφέρω</i>	Βιώνων	(Αιτία)	Νοητική
<i>έχω + ΟΥΣ</i>	Κτήτορας	Χαρακτηριστικό	Συσχετιστική (απόδοσης χαρακτηριστικού)
<i>είμαι + ΕΠΘ</i>	Φορέας	Ποιότητα	Συσχετιστική (ταύτισης)

Συμπερασματικά, η ανάλυση των συγκεκριμένων ρημάτων που σχετίζονται με την ασθένεια υποδεικνύει ότι είναι λιγότερο σημαντικά από τα ουσιαστικά για την ασθένεια στη γλωσσική και εννοιολογική σύλληψή της στα Ελληνικά. Η γλωσσική έκφραση της ασθένειας μέσω ενός ρήματος συνεπάγεται τη μη αυτόνομη έκφρασή της ως ξεχωριστής οντότητας αλλά τη σύλληψή της ως διαδικασίας στην οποία μετέχουν οι ασθενείς. Όπως και σε άλλες γλώσσες, και στα Ελληνικά η ρηματική έκφραση της ασθένειας επιτρέπει εναλλακτικές εννοιοποιήσεις της ως χαρακτηριστικού ή ιδιότητας ενός ατόμου, του ασθενούς.

5. Συμπεράσματα και προεκτάσεις

Η ανάλυση των γλωσσικών δεδομένων, και ειδικότερα ορισμένων βασικών ουσιαστικών και ρημάτων που σχετίζονται με την ασθένεια στα Ελληνικά, μας έχει επιτρέψει να διακρίνουμε τους πολλαπλούς τρόπους με τους οποίους συλλαμβάνεται εννοιολογικά στη γλώσσα αυτή. Όπως διαπιστώθηκε από τη μελέτη της σχετικής συχνότητας των λέξεων που διερευνήθηκαν, η ασθένεια γίνεται κυρίως αντιληπτή ως πράγμα. Με άλλα λόγια, τα στοιχεία υποδεικνύουν την εκτεταμένη ονοματοποίηση της ασθένειας στα Ελληνικά σε διάφορα είδη κειμένων.

Όπως επισημαίνει η Fleischman για τα Αγγλικά, η ονοματοποίηση ισοδυναμεί ουσιαστικά με τη μετατροπή μιας διαδικασίας σε «μια στατική κατάσταση που επιβάλλεται στο άτομο» (1999: 8) και με αυτό τον τρόπο η ασθένεια μετατρέπεται από προσωπική εμπειρία σε αντικείμενο ή φαινόμενο προς ανάλυση και θεραπεία. Είναι γνωστό πως η ονοματοποίηση αποτελεί θεμελιώδες χαρακτηριστικό της επιστημονικής γραφής και, όπως φαίνεται, απαραίτητο στοιχείο της επιστημονικής σκέψης (Halliday & Martin 2004). Οι συνέπειες αυτής της διαδικασίας μετατροπής της ασθένειας σε αντικείμενο, όπως έχει επισημανθεί στην εκτενή βιβλιογραφία, είναι τεράστιες για τη σύλληψη των ασθενειών ως ξεχωριστών οντοτήτων παρά ως πτυχών της λειτουργίας του σώματος (Fleischman 2001: 490).

Επιπλέον, όπως διαπιστώθηκε στην έρευνα, στην Ελληνική φαίνεται να γίνεται διάκριση μεταξύ μιας κοινωνικής/προσωπικής, μιας κοινωνικής γενικής και μιας ιατρικής πτυχής της ασθένειας, που εκφράζεται γλωσσικά με τα βασικά ουσιαστικά *αρρώστια*, *ασθένεια* και *νόσος*, αντίστοιχα. Η διάκριση αυτή μπορεί να παραλληλιστεί με τη γνωστή τριχοτομία στα Αγγλικά ανάμεσα στις λέξεις *illness*, *sickness* και *disease*, που αντιστοιχούν στη λειτουργική πτυχή της ασθένειας (η εμπειρία του να είσαι άρρωστος), την κοινωνική πτυχή (αυτό που κοινωνικά εκτιμάται ως ασθένεια) και την παθολογική της πτυχή (αυτό που οι ειδικοί διαγιγνώσκουν και θεραπεύουν).

Η διάκριση αυτή ανάγεται στη μελέτη των πολιτισμικών αντιλήψεων για την υγεία και την ασθένεια (Eisenberg 1977, Kleinman 1988), ιδίως μέσα στην εκτενή παράδοση της ιατρικής ανθρωπολογίας (βλ. ενδεικτικά Leach 1975, Young 1982), της κοινωνιολογίας της

υγείας (Freidson 1970, Bury 2000, Blaxter 2004), αλλά και της φιλοσοφίας της υγείας (Boyd 2000).⁸ Σύμφωνα με αυτή την παράδοση, η κοινωνική διάσταση της ασθένειας είναι αναλυτικά ανεξάρτητη από τη βιοφυσική της υπόσταση, αλλά και την προσωπική οπτική του ασθενούς. Έτσι, η *αρρώστια* στα Ελληνικά (και αντίστοιχα *illness* στα Αγγλικά) αντιστοιχεί στην έλλειψη υγείας όπως την αντιλαμβάνεται ο ασθενής με βάση λ.χ. συμπτώματα που αναφέρει και τα οποία δυσκολεύουν τη ζωή του· η *νόσος* (*disease*) αντιστοιχεί στην κατάσταση που αποτελεί το αντικείμενο διάγνωσης του γιατρού ή άλλου ειδικού· και η *ασθένεια* (*sickness*) συνδέεται με τον κοινωνικό ρόλο της αρρώστιας ή της νόσου σε διάφορες εκφάνσεις της ζωής ενός ατόμου.

Θα πρέπει να τονιστεί ότι οι τρεις αυτές διαστάσεις της νοσηρότητας δεν μπορούν να διαπιστωθούν με αμιγώς γλωσσική ανάλυση. Όπως τονίζουν οι Wikman et al. (2005), υπάρχει ανάγκη για εμπειρικές έρευνες σε σχέση με το πώς αντιλαμβάνονται οι ίδιοι οι ομιλητές (υγείς και ασθενείς) τις πτυχές αυτές της έλλειψης υγείας, αλλά και για το πώς αλληλεπιδρούν αυτές οι διαφορετικές πτυχές μεταξύ τους. Αυτό που μπορεί να επισημάνει η ανάλυση μέσω σωματών κειμένων είναι το γλωσσικό υπόβαθρο των πιθανών αντιλήψεων για την υγεία και την ασθένεια, που αποτελεί το αναγκαίο πλαίσιο για την κατανόησή της.

Τέλος, η συγκεκριμένη έρευνα έχει επισημάνει ορισμένους από τους τρόπους με τους οποίους η ασθένεια γίνεται κατανοητή στα Ελληνικά: ως βάσανο της ζωής, που ταλαιπωρεί τους ανθρώπους, εξωτερικός δράστης, που πλήττει τους πάσχοντες, και φαινόμενο ή φυσική αιτία, που εμφανίζεται ή συμβαίνει στα διάφορα άτομα. Σύμφωνα με τη γνωστή ρήση του Halliday, «στη γραμματική διαμορφώνεται ο κόσμος μας» (1998/2005: 329) και οι λεξικογραμματικοί πόροι που είναι διαθέσιμοι σε κάθε γλώσσα καθορίζουν τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβανόμαστε κεφαλαιώδη ζητήματα όπως η υγεία και η ασθένεια, που σχετίζονται άμεσα με τη ζωή των ανθρώπων. Με αυτή την έννοια, η γλωσσική ανάλυση μας επιτρέπει να έχουμε επίγνωση των εναλλακτικών εννοιολογικών συλλήψεων της ασθένειας και επομένως των πιθανών προεκτάσεών τους για τη θεραπεία της.

Στους περιορισμούς της έρευνας θα πρέπει να σημειωθεί ότι τα ευρήματά της αντανακλούν τα συγκεκριμένα γλωσσικά στοιχεία που επιλέχθηκαν. Για μια πληρέστερη εικόνα, απαραίτητη είναι η προέκταση της έρευνας σε παράγωγα ουσιαστικά για την ασθένεια όπως αυτά που δημιουργούνται με τα επιθήματα *-ίτιδα*, *-πάθεια*, *-ωση* και *-ωμα*. Μια πρώτη έρευνα στο ΣΕΚ δείχνει ότι τα *-ωση* και *-ωμα* αποτελούν κοινά επιθήματα, που χρησιμοποιούνται και για ιατρικούς όρους (π.χ. *μελάνωμα*), ενώ τα *-ίτιδα* και *-πάθεια* είναι εξειδικευμένα στο ιατρικό λεξιλόγιο (π.χ. *ηπατίτιδα*, *καρδιοπάθεια*, *νεφροπάθεια*), αν και το πρώτο μπορεί να χρησιμοποιηθεί και σε μεταφορικές επεκτάσεις (π.χ. *εντρονίτιδα*). Με αυτή την έννοια, λέξεις που παράγονται με τα δύο τελευταία επιθήματα ανήκουν σε έναν ακόμη πιο περιορισμένο κύκλο εξειδίκευσης, που μπορεί να ενταχθεί στον εσωτερικό κύκλο των εξειδικευμένων όρων της Εικόνας 3. Μια πιο εκτεταμένη έρευνα, που θα περιλάμβανε πιθανώς περισσότερα δεδομένα, θα επέτρεπε μια πληρέστερη χαρτογράφηση του λεξιλογίου της ασθένειας, με στόχο τη διαφοροποίηση του γενικού λεξιλογίου από την ιατρική ορολογία. Επίσης, παρά την κανονικοποίηση που ακολουθήθηκε, απαραίτητη είναι η ανεπτυγμένη στατιστική επεξεργασία των δεδομένων, ώστε να αναδειχθούν οι στατιστικά σημαντικές διαφορές π.χ. στις συχνότητες των λέξεων ανά κειμενικό είδος κ.λπ. Η επεξεργασία αυτή είναι απαραίτητη προϋπόθεση για την περαιτέρω μελέτη του αντικειμένου.

Παρομοίως, τα αποτελέσματα της έρευνας μπορούν να συνδυαστούν με την ανάλυση της γλωσσικής έκφρασης του πόνου στα Ελληνικά (Lascaratou 2003, 2007), με τον εντοπισμό των γλωσσικών στοιχείων που συνδέονται με συγκεκριμένες ασθένειες, αλλά και την ίδια την έννοια της υγείας, ώστε να διαπιστωθούν κυρίως λεξικογραμματικά σχήματα

⁸ Για τις αντίστοιχες διακρίσεις στην ελληνική ιατρική, βλ. Τούντας (2000). Είναι σαφές ότι η οπτική των ειδικών διαφέρει από την οπτική του παρόντος άρθρου, που διαπιστώνει τις γλωσσικές βάσεις για τις διακρίσεις αυτές, σύμφωνα με τα δεδομένα που προσφέρουν διαφορετικά είδη κειμένων της Ελληνικής.

και εννοιολογικές συλλήψεις. Τέλος, στη γλωσσική ανάλυση με σώματα κειμένων διαπιστώθηκε η στενή σύνδεση ανάμεσα στις συνάψεις, τους σημασιολογικούς ρόλους και τα γραμματικά σχήματα των λεξικών στοιχείων, κάτι που υποδεικνύει μια πιο πολύπλοκη αντίληψη των συνάψεων ως λεξικών σχηματισμών (constellations, βλ. Almela 2011), από τους οποίους μπορεί να συναχθεί η λεξική σημασιολογική δομή.

Η μελέτη αυτή αποτελεί μια πρώτη απόπειρα χαρτογράφησης του σημασιολογικού πεδίου της ασθένειας στα Ελληνικά με τη χρήση σωμάτων κειμένων. Οι ευρύτερες προεκτάσεις της γλωσσικής ανάλυσης της ασθένειας για τις ιατροανθρωπιστικές επιστήμες εντάσσονται στο πλαίσιο της συνειδητοποίησης ότι οι οντότητες που σχετίζονται με το πεδίο αυτό αποτελούν σε τελική ανάλυση, όπως επισημαίνει η Fleischman, «κατασκευές – κατά πρώτο λόγο των διαγνωστικών διαδικασιών της ιατρικής και τελικά της γλώσσας» (2001: 490). Γι' αυτόν το λόγο, όπως η ίδια τονίζει, είναι απαραίτητες περισσότερες έρευνες σε πλήθος γλωσσών που θα μελετούν πώς οι λεξικογραμματικοί πόροι μιας γλώσσας επηρεάζουν τις αντιλήψεις των ομιλητών για την υγεία και την ασθένεια. Η γλωσσολογική ανάλυση αποτελεί την απαραίτητη αφετηρία για την επανατοποθέτηση των ανθρώπινων αξιών στο τεχνοκρατικό πλαίσιο της επαγγελματικής ιατρικής και η συμβολή των ιατροανθρωπιστικών επιστημών έγκειται ακριβώς στον αναπροσανατολισμό της προς όφελος των ανθρώπινων υποκειμένων.

Βιβλιογραφία

- Ανδριώτης, Ν. Π. 1983. *Ετυμολογικό λεξικό της κοινής νεοελληνικής*. Θεσσαλονίκη: Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη.
- Adolphs, S., Brown, B., Carter, R., Crawford, P. & Sahota, O. 2004. Applying corpus linguistics in a health care context. *Applied Linguistics* 1 (1), 9-28.
- Almela, M. 2011. Improving corpus-driven methods of semantic analysis: A case study of the collocational profile of incidence. *English Studies* 92 (1), 84-99.
- Atkins, S. B. T. & Rundell, M. 2008. *The Oxford Guide to Practical Lexicography*. Oxford: Oxford University Press.
- Βοσταντζόγλου, Θ. 1998. *Αντιλεξικόν ή ονομαστικόν της νεοελληνικής γλώσσας*. Επανάδοση. Αθήνα.
- Blaxter, M. 2004. *Health*. Cambridge: Polity Press.
- Boyd, K. M. 2000. Disease, illness, sickness, health, healing and wholeness: Exploring some elusive concepts. *Medical Humanities* 26, 9-17.
- Bury, M. 2000. *Health and Illness in a Changing Society*. Second edition. London: Routledge.
- Γούτσος Δ. (υπό έκδοση). *Γλώσσα και επικοινωνία*. Διδακτικό εγχειρίδιο της Θ.Ε. ΕΚΠ61 «Σπουδές στην Εκπαίδευση», Ανοικτό Πανεπιστήμιο.
- Γούτσος, Δ. 2003. Σώμα Ελληνικών Κειμένων: Σχεδιασμός και υλοποίηση. *Πρακτικά του 6ου Διεθνούς Συνεδρίου Ελληνικής Γλωσσολογίας, Πανεπιστήμιο Κρήτης, 18-21 Σεπτεμβρίου 2003*. Διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.philology.uoc.gr/conferences/6thICGL/wsc1>.
- Charteris-Black, J & Seale, C. 2010. *Gender and the Language of Illness*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Cicourel, A. V. 1981. Language and medicine. In C. Ferguson & S. B. Heath (eds), *Language in the USA*. Cambridge: Cambridge University Press, 403-430.
- Coulthard, M. & Ashby, M. 1976. A linguistic description of doctor-patient interviews. In M. Wadsworth & D. Robinson (eds), *Studies in Everyday Medical Life*. London: Martin Robertson & Co.
- Eisenberg, L. 1977. Disease and illness. *Culture, Medicine and Psychiatry* 1, 9-23.
- Fisher, S. 1991. A discourse of the social: Medical talk/power talk/oppositional talk? *Discourse and Society* 2 (2), 157-182.
- Fleischman, S. 1999. *I am ..., I have ..., I suffer from ...*: A linguist reflects on the language of illness and disease. *Journal of Medical Humanities* 20 (1), 3-32.
- Fleischman, S. 2001. Language and medicine. In D. Schiffrin, D. Tannen & H. Hamilton (eds), *The Handbook of Discourse Analysis*. Oxford: Blackwell, 470-502.

- Freidson, E. 1970. *Profession of Medicine: A Study in the Sociology of Applied Knowledge*. New York: Harper Row.
- Goutsos, D. 2010. The Corpus of Greek Texts: A reference corpus for Modern Greek. *Corpora* 5, 29-44.
- Gwyn, R. 2002. *Communicating Health and Illness*. London: Sage.
- Halliday, M. A. K. 1998/2005. The language of pain. In J. Webster (ed.), *Studies in English Language. The Collected works of M. A. K. Halliday. Volume 7*. London: Continuum, 306-345.
- Halliday, M. A. K. & Martin, J. R. 2004. *Η γλώσσα της επιστήμης*. (Μτφρ. Γ. Γιαννουλοπούλου). Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Halliday, M. A. K. & Matthiessen, C. 2004. *An Introduction to Functional Grammar*. Third edition. London: Arnold.
- Hoey, M. 2005. *Lexical Priming. A New Theory of Words and Language*. London: Routledge.
- Hunt, D. & Carter, R. 2012. Seeing through The Bell Jar: Investigating linguistic patterns of psychological disorder. *Journal of Medical Humanities* 33, 27-39.
- Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη 1998. *Λεξικό της κοινής νεοελληνικής*. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών.
- Κλαίρης, Χ. & Μπαμπινιώτης, Γ. 2005. (σε συνεργασία με Α. Μόζερ, Α. Μπακάκου-Ορφανού & Σ. Σκοπετέα). *Γραμματική της Νέας Ελληνικής. Δομολειτουργική-Επικοινωνιακή*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Kilgarriff, A., Rychly, P., Smrz, P. & Tugwell, D. 2004. The Sketch Engine. *Proceedings EURALEX 2004, Lorient, France*, 105-116.
- Kleinman, A. 1988. *The Illness Narratives: Suffering, Healing, and the Human Condition*. New York: Basic Books.
- Lascaratou, C. 2003. *Language in Pain. Expression or Description? The Case of Greek*. Αθήνα: Περιοδικό «Παρουσία», Παράρτημα 55.
- Lascaratou, C. 2007. *The Language of Pain*. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins.
- Leach, E. 1975. Society's expectations of health. *Journal of Medical Ethics* 1, 85-89.
- Levinson, S. C. & Evans, N. 2010. Time for a sea-change in linguistics: Response to comments on "The Myth of Language Universals". *Lingua* 120, 2733-2758.
- Μπαμπινιώτης, Γ. 2002. *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*. Β' έκδοση. Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας.
- Μπαμπινιώτης, Γ. 2009. *Ετυμολογικό λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*. Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας.
- Mischler, E. G. 1984. *The Discourse of Medicine: Dialectics of Medical Interviews*. Norwood NJ: Ablex.
- Πολίτης, Π. 2003. Θεματοποίηση, θεματική ανάπτυξη και ρητορική δομή των σύντομων ειδήσεων. *Πρακτικά του 6ου Διεθνούς Συνεδρίου Ελληνικής Γλωσσολογίας, Πανεπιστήμιο Κρήτης, 18-21 Σεπτεμβρίου 2003*. Διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.philology.uoc.gr/conferences/6thICGL/gr.htm>
- Sarangi, S. & Roberts, C. (eds) 1999. *Talk, Work and Institutional Order: Discourse in Medical, Mediation and Management Settings*. New York: Mouton de Gruyter.
- Scott, M. 2012. WordSmith Tools version 6. Liverpool: Lexical Analysis Software.
- Sinclair, J. 1991. *Corpus, Concordance, Collocation*. Oxford: Oxford University Press.
- Skelton, J., Wearn, A. & Hobbs, F. 2002. A concordance-based study of metaphoric expressions used by GPs and patients in consultation. *British Journal of General Practice* 52, 114-118.
- Stubbs, M. 1996. *Text and Corpus Analysis*. Oxford: Blackwell.
- Τούντας, Γ. 2000. *Κοινωνία και υγεία*. Αθήνα: Οδυσσέας.
- Todd, A. & Fisher, S. (eds) 1993. *The Social Organization of Doctor-Patient Communication*. Norwood, NJ: Ablex
- Φραγκάκη, Γ. 2010. Ο αξιολογικός ρόλος του επιθέτου και η χρήση του ως δείκτη ιδεολογίας: Μελέτη βασισμένη σε σώματα κειμένων δημοσιογραφικού λόγου. Διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Αθηνών.
- Wikman, A., Marklund, S. & Alexanderson, K. 2005. Illness, disease, and sickness absence: An empirical test of differences between concepts of ill health. *Journal of Epidemiology and Community Health* 59, 450-454.

Wodak, R. 1996. *Disorders in Discourse*. London: Longman.

Young, A. 1982. The anthropologies of illness and sickness. *Annual Review of Anthropology* 11, 257-285.